

Ігор Васильович ЛЕБЕДЄВ

доктор економічних наук, доцент кафедри туристичного та готельно-ресторанного бізнесу, Одеський національний економічний університет, Україна,
e-mail: lebedyev.ihor@gmail.com, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-0405-639X>

**СТАЛИЙ РОЗВИТОК ТУРИЗМУ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОГО
СОЮЗУ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ**

Лебедев, И. В. Сталий розвиток туризму : досвід Європейського Союзу і завдання для України // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред. : М. І. Зверякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 3 (67). С. 162–173.

Анотація. У статті розглянуто теоретико-методологічні засади та практичні аспекти концепції сталого розвитку туризму. Уточнено наукове визначення цього поняття, його суттєвий зміст як триади взаємопов'язаних складових: соціальної, економічної та природної. Узагальнено досвід реалізації концепції сталого розвитку туризму в Європейському Союзі, що представляє значний науковий і практичний інтерес, з огляду на лідируючу позицію ЄС у світовому туристичному бізнесі. На основі соціо-економічної парадигми з використанням комплексного методологічного підходу проаналізовано процеси формування, розвитку та імплементації туристичної політики ЄС. Розкрито її особливості, що зумовлені моделлю управління, властивій соціально-орієнтованій ринковій економіці та співробітництву державних і недержавних інститутів. Висвітлено принципи, основні напрямки і механізм реалізації туристичної політики ЄС, адміністративно-правові, економічні та соціальні методи державного і міжнародного регулювання. Узагальнено досвід спільної діяльності адміністративних органів, підприємницьких та громадських організацій, а також спеціалізованих фондів ЄС щодо впровадження сталого розвитку конкурентоспроможного, доступного, соціально відповідального туризму. Особливу увагу приділено розгляду «Європейської системи індикаторів туризму» для моніторингу та оцінки соціальних і економічних результатів туризму. Обґрунтовано науково-практичні рекомендації щодо використання позитивного досвіду ЄС для розробки та впровадження в Україні стратегії сталого конкурентоспроможного доступного туризму на принципах соціальної відповідальності і соціального партнерства. Надано пропозиції щодо перспективних напрямків подальших наукових досліджень за даною проблематикою.

Ключові слова: сталий, конкурентоспроможний, доступний, соціально відповідальний туризм; туристична політика; адміністративно-правові, економічні та соціальні методи державного і міжнародного регулювання туризму; інструменти і методи моніторингу і оцінки туризму.

Игорь Васильевич ЛЕБЕДЕВ

доктор экономических наук, доцент кафедры туристического и гостинично-ресторанного бизнеса, Одесский национальный экономический университет, Украина,
e-mail: lebedyev.ihor@gmail.com, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-0405-639X>

**УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА: ОПЫТ ЕВРОПЕЙСКОГО
СОЮЗА И ЗАДАНИЯ ДЛЯ УКРАИНЫ**

Лебедев, И. В. Устойчивое развитие туризма : опыт Европейского Союза и задания для Украины // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов (ISSN 2313-4569); под ред. : М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2018. № 3 (67). С. 162–173.

Аннотация. В статье рассмотрены теоретико-методологические основы и практические аспекты концепции устойчивого развития туризма. Уточнено научное определение этого понятия, его сущностное содержание как триады взаимосвязанных составляющих: социальной, экономической и природной. Обобщен опыт реализации концепции устойчивого развития туризма в Европейском Союзе, что представляет значительный научный и практический интерес, учитывая лидирующее положение ЕС в мировом туристическом бизнесе. На основе социо-экономической парадигмы с использованием комплексного методологического подхода проанализированы процессы формирования, развития и имплементации туристической политики ЕС. Раскрыты ее особенности, обусловленные моделью управления, присущей социально-ориентированной рыночной экономике и сотрудничеству государственных и негосударственных институтов. Освещены принципы, основные направления и механизм реализации туристической политики ЕС, административно-правовые, экономические и социальные методы государственного и международного регулирования. Обобщен опыт совместной деятельности административных органов, предпринимательских и общественных

организаций, а также специализированных фондов ЕС по внедрению устойчивого развития конкурентоспособного, доступного, социально ответственного туризма. Особое внимание уделено рассмотрению «Европейской системы индикаторов туризма» для мониторинга и оценки социальных и экономических результатов туризма. Обоснованы научно-практические рекомендации по использованию положительного опыта ЕС для разработки и внедрения в Украине стратегии устойчивого конкурентоспособного доступного туризма на принципах социальной ответственности и социального партнерства. Даны предложения о дальнейших научных исследованиях по данной проблематике.

Ключевые слова: устойчивый, конкурентоспособный, доступный, социально ответственный туризм; туристическая политика; административно-правовые, экономические и социальные методы государственного и международного регулирования туризма; инструменты и методы мониторинга и оценки туризма.

Ihor LEBEDIEV

Doctor of Economics, Associate Professor, Department of Tourism, Hotel and Restaurant Business,
Odessa National Economic University, Ukraine, e-mail: lebedyev.ihor@gmail.com,
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-0405-639X>

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TOURISM: EUROPEAN UNION EXPERIENCE AND TASKS FOR UKRAINE

Lebediev, I. (2018). Sustainable development of tourism: European Union experience and tasks for Ukraine. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Stalyi rozvytok turyzmu: dosvid Yevropeiskoho Soiuzu i zavdannia dlia Ukrainy; za red.: M. I. Zvieriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Вісник соціально-економічних досліджень (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 3 (67), pp. 162–173.

Abstract. The theoretical and methodological basis and practical aspects of the concept of sustainable development of tourism are considered in the article. The scientific definition of this concept is clarified; its essential content is disclosed as a triad of interrelated components – social, economic and natural. The implementing experience of tourism sustainable development concept in the European Union is summarized, which is considerable scientific and practical interest, given the leading position of the EU in the global tourism business. On the basis of socio-economic paradigm with using an integrated methodological approach, the formation, development and implementation processes of the EU tourism policy are analyzed. Its peculiar properties, due to the management model inherent in a socially-oriented market economy and cooperation of state and non-state institutions are revealed. The principles, main directions and EU tourism policy implementing mechanism, administrative, legal, economic and social methods of state and international regulation are covered. The experience of joint activities of administrative bodies, business and public organizations, and also EU specialized funds to implement the sustainable development of competitive, affordable, socially responsible tourism was summarized. Particular attention was paid to the consideration of the «European system of tourism indicators» for monitoring and evaluating social and economic results of tourism. Scientific and practical recommendations of EU positive experience using for development and implementation of a sustainable competitive tourism strategy based on the social responsibility and social partnership principles in Ukraine are substantiated. Suggestions regarding further research on this problem are formulated.

Keywords: sustainable, competitive, accessible, socially responsible tourism; tourism policy; administrative, legal, economic and social methods of state and international regulation of tourism; tools and methods of tourism monitoring and evaluation.

JEL classification: Z380

Постановка проблеми у загальному вигляді. Досвід впровадження сталого туризму в Європейському Союзі (ЄС) представляє значний інтерес, обумовлений тим, що ЄС є найбільшим сегментом світового ринку туристичних послуг, його туристична індустрія стала одним із ключових секторів економіки. Позитивний досвід ЄС щодо впровадження сталого туризму є вельми важливим для України, може і повинен активно використовуватися в українській практиці, враховуючи її реалії та євроінтеграційні прагнення.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Питання формування, розвитку і впровадження концепції сталого туризму розглянуті у низці офіційних документів керівних органів ЄС, працях вітчизняних та зарубіжних авторів. У докторській дисертації і монографії Т. І. Ткаченко [2] висвітлено загальні теоретичні та прикладні проблеми сталого розвитку туризму. Рекреація і оздоровлення як компоненти вимірювання якості життя розглядалися у

колективній науковій праці Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України [3]. Теоретико-методологічні основи дослідження туристичної політики Європейського Союзу досліджені у статті Н. І. Гончаренко та Я. Я. Скляренко [4]. Підходи до аналізу ефективності туристичної діяльності на регіональному рівні розглянуті в працях Н. Н. Даниленко і Н. В. Рубцової [5; 6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наявні наукові публікації найчастіше розглядають проблеми економічного зростання індустрії туризму, а питання його сталого розвитку як інтеграції економічної, соціальної та природоохоронної складових висвітлені поки ще недостатньо. У зв'язку з цим розвиток теоретико-методологічних засад формування комплексної системи управління сталим розвитком туризму виступає як актуальна наукова проблема, що має важливе соціально-економічне значення, відрізняється новизною і практичною значущістю.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення досвіду ЄС з впровадженням сталого туризму, аналіз Європейської системи індикаторів туризму, формування науково-методичного підходу до розробки концепції впровадження сталого туризму в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Європейське співтовариство з початку свого існування приділяє значну увагу розвитку туризму. В Угоді про функціонування Європейських співтовариств (Рим, 25.03.1957 р.) зазначено, що Співтовариство буде виконувати дії з підтримки, координації або доповнення дій держав-членів у сфері туризму (ст. 6), просувати формування сприятливого середовища для розвитку підприємств цього сектору, співпраці держав-членів шляхом обміну передовим досвідом (ст. 195) [7].

Факторами, що визначають характерні особливості туристичної політики ЄС, є політична стабільність, верховенство права, розвинене громадянське суспільство, ефективна соціально-орієнтована економіка, високий рівень життя населення, турбота про охорону культурної спадщини і навколишнього середовища. ЄС проводить активну політику щодо регулювання туризму шляхом розробки рекомендацій, які не мають прямої юридичної сили і не втручаються в національну туристичну політику країн-учасниць, надаючи їм повну свободу дій в процесі створення і просування своїх національних туристичних продуктів.

Імпульсом для гармонізації законодавства з регулювання туризму в країнах ЄС послужила прийнята у 1990 р. Директива Ради Європейських Співтовариств № 90/314/ЄС «Про комплексний туризм, комплексний відпочинок і комплексні тури», на основі якої були розроблені обов'язкові вимоги до туристичних продуктів, змісту інформації, що має надаватися туристам, визначені поняття «пакетний тур», «організатор», «продавець» та ін. Були встановлені загальні вимоги до фінансового забезпечення туристських організацій, що стали основою для створення ефективно діючої системи фінансового захисту прав і законних інтересів туристів. У подальшому політика ЄС з розвитку туризму зазнала чимало доповнень і пояснень у низці нормативних актів, найважливішими з яких є: Шенгенські угоди Європейського союзу про скасування паспортного та митного контролю; Комюніке Європейської комісії «Порядок денний з питань сталого та конкурентоспроможного європейського туризму» [8] та інші документи. У документах, що публікувалися керівними органами ЄС, неодноразово вказувалося, що мета політики в сфері туризму – підтримувати Європу як найпопулярніший туристичний регіон світу, сприяючи конкурентоспроможності, диверсифікації та якості послуг, інноваціям та сталому розвитку, особливо стосовно малих та середніх підприємств, підсилювати взаємозв'язок туризму з іншими пріоритетними сферами соціального, економічного і культурного розвитку. Стратегія розвитку туристичної індустрії ЄС спрямована на отримання як економічних, так і соціальних результатів: підвищення рівня та якості життя населення, захист природного середовища, зменшення негативного впливу на нього, попередження його погіршення і деградації, збереження культурно-історичної спадщини – тобто на те, що входить в поняття сталого туризму.

Концепція сталого туризму є складовою загальної концепції сталого розвитку, що була проголошена ООН в документі «Порядок денний на XXI століття» (Agenda 21), прийнятому на Міжнародній конференції у Ріо-де-Жанейро в 1992 р. На конференції зі

сталого туризму в Лансароте у 1995 р. були введені поняття «сталий розвиток туризму» і «сталий туризм», які стали постійно з'являтися на політичному порядку денному ООН та Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО).

Необхідність формування і поширення концепції сталого розвитку туризму викликана тим, що, незважаючи на відомі позитивні ефекти туризму, є низка негативних наслідків: антропогенне навантаження на території; забруднення навколишнього середовища; погіршення естетики ландшафтів; проблеми утилізації відходів і побутового сміття; шкода історичним і природним пам'яткам; культурна деградація територій; надмірна комерціалізація; посилення складних соціально-економічних проблем, пов'язаних з наркоманією, алкоголізмом, проституцією; необхідність посилення заходів безпеки тощо. Деякі види туристського відпочинку, такі як полювання, риболовля, збирання рослин, завдають шкоди живій природі та призводять до зменшення чисельності або навіть до повного зникнення на певних територіях деяких видів фауни та флори. Зростання чисельності відвідувачів і населення в туристських регіонах, будівництво нових туристичних об'єктів потребує залучення додаткових природних ресурсів, що, у свою чергу, збільшує навантаження на навколишнє середовище.

У зв'язку з цим, перед міжнародною спільнотою взагалі, та Європейським Союзом зокрема, постало актуальне завдання щодо розроблення нових моделей розвитку туризму в інтересах усього суспільства. У 2003 році Європейською Комісією було створено Комісію з питань сталого туризму, до складу якої увійшли члени міжнародних організацій і урядів країн ЄС, представники регіональних та місцевих адміністрацій, індустрії туризму, профспілок, екологічних та інших громадських організацій, дослідних та освітніх установ. До основних функцій цієї Комісії було віднесено: розробка правил туристичної діяльності сторін, управління дестинаціями на місцях, визначення індикаторів сталості туризму і систем моніторингу.

Комісія Європейського Союзу з питань сталого туризму розробила Стратегію сталого та конкурентного європейського туризму, яка була затверджена Європейською Комісією [8]. У ній, в якості головної мети, проголошено підвищення конкурентоспроможності європейського туризму шляхом забезпечення сталості та доступності, визначено пріоритетні напрямки діяльності. У Комюніке Європейської Комісії «Європа – дестинація № 1 світового туризму» були конкретизовані завдання з реалізації Стратегії сталого та конкурентного європейського туризму, а саме:

- посилювати роль туризму у досягненні економічного процвітання, соціальної справедливості та єдності, захисті довкілля та культур;
- забезпечити збалансованість економічної, соціокультурної та екологічної складових сталого розвитку туризму, які можуть зміцнювати, посилювати одна одну і тим самим створювати ефект синергії за умови взаємодії усіх зацікавлених сторін;
- здійснювати спільне фінансування проектів з розвитку сталого та конкурентного європейського туризму;
- регулювати туристичні потоки згідно з рекомендаціями Всесвітньої туристичної організації у такій пропорції: один в'їзний турист на одного виїзного і на чотири внутрішніх туриста;
- підвищувати доступність туризму для різних груп населення без дискримінації за статтю, расою, релігією або якою-небудь іншою ознакою;
- підтримувати розробку транс'європейських і національних туристичних продуктів сталого туризму, розширяти їх асортимент;
- поліпшувати якість послуг, дотримуватися прав та інтересів туристів;
- стимулювати попит на туристичні послуги як всередині ЄС, так і ззовні шляхом диверсифікації видів і розширення сезону туризму, збільшенню туристичних потоків у низьких та середніх сезонах для старших та молодих цільових груп;
- забезпечити підвищення рівня життя місцевого населення шляхом отримання економічних вигод від туризму;

- мінімізувати забруднення і деградацію навколишнього середовища, раціонально використовувати обмежені ресурси;
- підтримувати і збільшувати культурне багатство і біорізноманіття шляхом здійснення внеску до їх пізнання і збереження;
- розробити Європейську систему індикаторів туризму (ETIS) як інструмент управління DESTИНАЦІЯМИ, який допоможе здійснювати моніторинг, вимірювання, оцінку стану туристичної галузі та сприяти підвищенню її стабільності і т. ін. [9].

У цьому ж документі визначено принципи сталого розвитку туризму:

1. Комплексність (системність) – цілісний інтегрований підхід з урахуванням усіх можливих наслідків впливу туризму.
2. Сталість – задоволення потреб нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.
3. Обґрунтованість, забезпеченість ресурсами, узгодженість планів розвитку з параметрами зовнішнього і внутрішнього середовища.
4. Залучення до участі в прийнятті рішень та їх реалізації усіх зацікавлених сторін: держави, місцевих громад, підприємців, громадських організацій.
5. Відкритість – надання інформації про плани й очікувані результати їх реалізації, поширення позитивного практичного досвіду.
6. Постійний моніторинг і регулювання туристичної діяльності з метою зниження антропогенного навантаження на території.
7. Управління ризиками – попередження і мінімізація шкоди суспільству та навколишньому середовищу, відшкодування збитків у випадках завданої шкоди.

Реалізація концепції сталого розвитку стала пріоритетним напрямом туристичної політики Європейського Союзу з кінця ХХ століття. Аналіз наведених вище документів ЄС дозволяє констатувати, що керівні органи Європейського співтовариства розглядають впровадження сталого розвитку туризму як цілеспрямований вплив на процеси формування і підтримки туристично-рекреаційного середовища в інтересах суспільства, регулювання обсягів і напрямів туристичних потоків, покращення туристичної інфраструктури, охорони рекреаційних ресурсів, організації відпочинку та оздоровлення населення, підготовки кваліфікованих кадрів для рекреаційно-туристичної діяльності.

Необхідність розробки політики впровадження сталого розвитку туризму обумовлена тим, що ринкове саморегулювання не здатне забезпечити баланс інтересів держави, місцевих громад, підприємців і працівників туристичної сфери, різних груп туристів стосовно економічної ефективності, соціальної результативності, збереження природи і культурної спадщини. Тому Стратегія розвитку сталого та конкурентного європейського туризму в ЄС передбачає розбудову механізму макроекономічного регулювання туристичної діяльності на засадах як встановлення загальних правил функціонування, так і певної свободи господарської діяльності за умов взаємодії зацікавлених сторін [10]. Щоб підвищувати якість європейського туризму та допомогти туристам порівнювати турпродукти, Європейська Комісія запропонувала впровадити єдину європейську етикетку якості туризму на основі загальних європейських критеріїв [1].

Механізм регулювання з впровадження сталого розвитку туризму (державного і міжнародного, адміністративно-правового, економічного і соціального), являє собою систематизований набір (систему) елементів – органів, засобів і способів – для виконання певних управлінських дій. Механізм регулювання туризму в ЄС ґрунтується на притаманній європейській соціально-орієнтованій ринковій економіці моделі управління, заснованій на співробітництві державних та недержавних інституцій.

Макроекономічне регулювання з впровадження сталого розвитку туризму в ЄС здійснюється перш за все за допомогою таких господарських важелів: гроші (цільові бюджетні асигнування, субсидії та дотації на розвиток туристичної інфраструктури, збереження навколишнього середовища, культурної та історичної спадщини); податкові пільги і преференції, кредити, підтримка соціального туризму, стимулювання туризму в

період «низького сезону» шляхом різного роду знижок, пільг тощо. Інвесторам надаються пільгові податкові режими і ставки амортизаційних відрахувань, зниження податку з обороту. У деяких країнах практикується звільнення від податку на прибуток в перші роки діяльності підприємств, а також зменшення податку на додану вартість. Надаються також митні пільги (аж до звільнення від сплати мит) при ввезенні обладнання для готелів і туристичних транспортних засобів. У деяких європейських країнах до 20% доходу від послуг, наданих іноземним туристам, звільняється від податку на прибуток.

Країни Європейського Союзу проводять політику, спрямовану на зрівняння ПДВ на туристичну і готельну діяльність, ставки якого коливаються від 6 до 25%. У Німеччині та Люксембурзі встановлений усереднений ПДВ в розмірі 15%, в Данії та Швеції найбільша ставка ПДВ – 25%. В Іспанії ПДВ на послуги з розміщення становить в середньому 7% і залежить від категорії готелю; на харчування (ресторанні послуги), оренду автомобілів ПДВ досягає 16%. У Греції ПДВ на розміщення і харчування складає 8%, і урядом розроблена система знижок турфірмам, які здійснюють прийом у несезонний період. У Франції ПДВ на туристичну діяльність в середньому становить 10%, у тому числі на послуги розміщення – 6%, на послуги харчування – 19%. В Австрії ПДВ на послуги розміщення та харчування встановлений на рівні 10%. Однак згідно з Федеральним законом про туристський податок усі туристичні підприємства платять місцевий збір за проживання одного туриста (на території громади – в її фонд, а на курортах – в курортний фонд). Сума збору залежить від сезону, при цьому пацієнти лікувальних закладів, а також діти до 6 років, школярі та студенти звільняються від сплати збору.

Урядами країн ЄС також стимулюється будівництво нових туристичних об'єктів шляхом продажу землі за низькими цінами і здачі її в оренду на тривалий термін (на Кіпрі до 99 років) з можливістю подальшого продовження оренди на такий же термін. У деяких європейських країнах туристичним організаціям надаються пільгові тарифи на комунальні послуги.

З метою реалізації Стратегії сталого та конкурентного європейського туризму було розроблено і прийнято до виконання низку програм спільного фінансування конкретних проектів в рамках COSME (Europe's programme for the Competitiveness of Enterprises and Small and medium-sized enterprises – Європейська Програма підвищення конкурентоспроможності малих та середніх підприємств на період 2014–2020 рр.) з плановим бюджетом у розмірі 2,3 млрд. євро [11]. Серед цих програм варто відмітити такі:

1. Програма Європейського Союзу «Каліпсо», що спрямована на полегшення подорожей у святкові дні для певних цільових груп (наприклад, для людей похилого віку).
2. «Перехрестя Європи» – щорічний захід, присвячений культурному туризму, висвітленню місць та маршрутів в Європі, пов'язаних із зустрічами різних культур.
3. «Європейські напрямки досконалості» (EDEN) – сприяє розвитку традиційних і нових туристичних напрямків, це передбачає проведення національних змагань для вибору місця для заходів з обміну передовим досвідом відповідно до тієї чи іншої теми щороку.
4. «50 000 туристів» – програма співпраці країн Європейського Союзу і Південної Америки для сприяння подорожам у низькі сезони.

Фінансові інструменти реалізації Стратегії сталого та конкурентного європейського туризму представлені у вигляді єдиної системи спеціалізованих структурних фондів та Європейського інвестиційного банку, що є найбільшим джерелом інвестування в економічні та соціальні програми, у тому числі в індустрію туризму, в найменш розвинених європейських регіонах, до яких належить група країн Центральної та Східної Європи. За допомогою цих інституцій інвестиції спрямовуються на вирішення поставлених завдань у таких напрямках:

- зближення рівнів соціально-економічного розвитку країн-членів ЄС;
- реалізація попередньо визначених цільових програм і заходів у різних сферах (охорона навколишнього середовища, підготовка кадрів, дослідження ринків, підтримка об'єктів культурної спадщини) тощо.

До основних структурних фондів Європейського Союзу, що беруть участь у макроекономічному регулюванні розвитку туризму, необхідно віднести такі:

Європейський соціальний фонд (European Social Fund), створений у 1958 р., який фінансує проекти, спрямовані на боротьбу з безробіттям, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів, вирішення інших соціальних проблем. Цей фонд забезпечує фінансову допомогу малим і середнім підприємствам, у т. ч. туристичним, що сприяє підвищенню економічної активності і рівня зайнятості населення [12; 13, с.39];

Фонд згуртування (The Cohesion Fund), створений у 2000 р., діяльність якого спрямована на фінансову допомогу країнам-членам ЄС, чий валовий національний дохід на одного мешканця становить менше 90% від середнього показника в ЄС, і має за мету скоротити економічні та соціальні розбіжності та сприяти сталому розвитку. У період 2014–2020 років діяльність Фонду згуртування стосується Болгарії, Хорватії, Кіпру, Чехії, Естонії, Греції, Угорщини, Латвії, Литви, Мальти, Польщі, Португалії, Румунії, Словаччини та Словенії. Фонд згуртування виділить в цілому 63,4 млрд. євро на діяльність за такими напрямками:

- транс'європейські транспортні мережі, зокрема пріоритетні проекти європейського значення, визначені ЄС. Фонд згуртування буде підтримувати інфраструктурні проекти у рамках програми «Підключення до Європи» (Connecting Europe);
- охорона навколишнього середовища: підтримка проектів, пов'язаних з енергетикою або транспортом, якщо вони поліпшують навколишнє середовище з точки зору енергоефективності, використання відновлюваної енергії, розвитку залізничного транспорту, підтримки інтермодальності, зміцнення громадського транспорту тощо [14].

Європейський фонд регіонального розвитку (The European Regional Development Fund – ERDF) був створений у 2000 р. Його діяльність спрямована на зміцнення економічної та соціальної єдності в Європейському Союзі шляхом виправлення дисбалансу між його регіонами. ERDF зосереджує свої інвестиції на кількох ключових пріоритетних напрямках: розвиток інфраструктури; підтримка малих та середніх підприємств; інновації та дослідження; інформаційні технології; захист навколишнього середовища, низько вуглецева економіка; запобігання ризикам. ERDF підтримує програми, спрямовані на регіональний розвиток, економічні зміни, підвищення конкурентоспроможності та територіальне співробітництво в усьому ЄС [15; 16, с.21];

Фонд солідарності Європейського Союзу (The European Union Solidarity Fund – EUSF) був створений для реагування на великі стихійні лиха та виражає європейську солідарність з регіонами, що потерпіли від стихійних лих у Європі. Фонд був створений як реакція на серйозні повені в Центральній Європі влітку 2002 року. Допомога Фонду була використана у 80 катастрофічних випадках, таких як: повені, лісові пожежі, землетруси, бурі та посухи у 24 європейських країнах на суму понад 5 мільярдів євро [17].

Екологічна складова також знайшла належне відображення в Стратегії сталого та конкурентного європейського туризму і реалізується за допомогою директив керівних органів і добровільних ініціатив, зокрема: директива Європейської комісії з охорони вод; директива про якість води; директива щодо збереження природних середовищ існування фауни і флори тваринного і рослинного світу; директива про Стратегічну екологічну експертизу тощо. У доповнення до цих директив Європейської комісії та національному законодавству держави-члени ЄС підписали низку міжнародних угод природоохоронної спрямованості: Кіотський протокол, Угоду про збереження біологічного різноманіття та ін.

Оцінка результативності впровадження сталого туризму має важливе значення з теоретичної і практичної точок зору. Результативність є комплексною категорією, яка виражає міру реалізації цілей соціальної та економічної діяльності та характеризується такими показниками:

- дієвість – ступінь досягнення поставлених цілей і завдань;
- ефективність – співвідношення результатів і витрат;
- економічність – ступінь використання необхідних ресурсів;

- якість – сукупність властивостей або характеристик продукції або послуг, які надають їм здатність задовольняти певні потреби;
- продуктивність – кількість продукції, виробленої за одиницю часу. Продуктивність відображає комплексну результативність використання ресурсів (праці, капіталу, технологій, інформації).

Всесвітня туристична організація, інші міжнародні та національні туристичні інституції приділяють значну увагу питанням оцінки результативності впровадження сталого туризму, що є необхідним для:

- визначення напрямів подальшого розвитку туризму;
- вдосконалення механізмів управління туристичною діяльністю;
- розробки бізнес-планів і програм розвитку туризму на певних територіях;
- ухвалення оптимальних рішень та зниження ризиків;
- запобігання негативним наслідкам туристичної діяльності;
- підвищення відповідальності за розвиток туризму та залучення до цього громадськості;
- вдосконалення моніторингу стану туристичних територій [18].

Для оцінки результативності впровадження сталого туризму потрібна відповідна система індикаторів, які здатні не тільки характеризувати ситуацію, що склалася, але й попереджати про зміни (кількісні і якісні, сприятливі і несприятливі), а також стануть підставою для планування. Індикатори можуть відігравати роль сигналів, що дають змогу реагувати на зміну ситуації, критеріїв оцінки ризиків.

Перші методики з використання індикаторів сталого розвитку туристичної дестинації були розроблені під егідою Всесвітньої туристичної організації у 1996 р. і пройшли апробацію в Канаді, США, Мексиці, Нідерландах, Аргентині та інших країнах. Європейська комісія затвердила Європейську систему показників туризму – ЕСПТ (The European Tourism Indicator System – ETIS) як інструмент управління, моніторингу та оцінки на рівні туристичної дестинації [19].

ЕСПТ має 43 основних і 33 додаткових показники. 43 основні показники охоплюють основні аспекти моніторингу сталого розвитку туризму та забезпечують основу для ефективного управління дестинаціями, також дозволяють здійснювати порівняння за часом і простором. Система показників досить гнучка: можна використовувати не усі показники, а тільки ті, що найбільш відповідають ситуації.

Основні показники розподілені на чотири розділи.

Розділ А. Управління дестинацією (містить 3 показника):

- відсоток туристичних підприємств / установ в дестинації, які використовують добровільну сертифікацію / маркування для екологічного / якісного / сталого розвитку та / або корпоративної соціальної відповідальності;
- відсоток туристів та одноденних відвідувачів, які загалом задоволені своїм перебуванням у дестинації;
- відсоток відвідувачів, що повторно відвідували дестинацію протягом 5 років.

Розділ В. Економічне значення (містить 10 показників, у т. ч.):

- внесок туризму в економіку дестинації (% ВВП);
- кількість туристичних ночівель на місяць;
- частка зайнятих у туристичній сфері від загальної зайнятості населення (%);
- частка робочих місць у туристичній сфері, які є сезонними (%).

Розділ С. Соціальний та культурний вплив (містить 13 показників, у т. ч.):

- кількість туристів / відвідувачів на 100 жителів;
- кількість місць у комерційних засобах розміщення на 100 жителів;
- відсоток приміщень у комерційних засобах розміщення, доступних для людей з обмеженими можливостями;
- відсоток мешканців, які задоволені наслідками туризму для дестинації;
- частка подій, які відбуваються у дестинації і зосереджені на традиційній / місцевій культурі та спадщині (%);

Розділ D. Вплив на довкілля (містить 17 показників, у т. ч.):

- відсоток туристів та одноденних відвідувачів, які використовують різні види транспорту, щоб прибути до місця призначення;
- середня кількість викидів вуглекислого газу від туристів та одноденних відвідувачів, які подорожують із дому до пункту призначення;
- відсоток туристичних підприємств, залучених до програм пом'якшення наслідків зміни клімату – таких як компенсація CO₂; системи, що використовують мало енергії та ін.;
- кількість мусора на туристську ніч порівняно з кількістю мусора на одну людину населення (кг);
- відсоток підприємств туризму, що розділяють різні види відходів;
- відсоток стічних вод з дестинації, що очищується, до середнього рівня перед скиданням;
- відсоток туристичних підприємств, які вживають заходів щодо зниження енергоспоживання;
- споживання енергії за одну туристську ночівлю порівняно із споживанням енергії на одну ночівлю резидента;
- відсоток місцевих туристичних підприємств, що активно підтримують захист, збереження та управління місцевим біорізноманіттям та ландшафтами.

Додаткові показники дозволяють доповнити основну інформацію та адаптувати систему показників до конкретних потреб дестинацій будь-якої категорії – доступність туризму, морські, прибережні, гірські, міські, сільські, острівні та інші території. Поточний список може бути доповнений додатковими показниками у майбутньому.

Розділ «Доступність туризму» (містить 5 показників, у т. ч.):

- відсоток дестинацій, які мають оприлюднену туристичну стратегію / план дій із моніторингом, організацією контролю та оцінки;
- відсоток кожної категорії транспортних засобів у доступному пункті призначення, тобто громадському транспорті та автобусах приватного прокату, мікроавтобусів, таксі та мікроавтобусів.

Розділ «Морський та прибережний туризм» (містить 8 показників, у т. ч.):

- кількість прибулих і вибулих пасажирів у порт за місяць;
- рівень забруднення морської води на 100 мл (фекальні коліформи, кампілобактер);
- відсоток пляжів, нагороджених Блакитним прапором;
- площа пісочних пляжів;
- відсоток пляжів, доступних для всіх.

Розділ «Транснаціональні культурні маршрути» (містить 20 показників, у т. ч.):

- чи є ваша дестинація частиною культурного маршруту, затвердженого Радою Європи?
- чи відбуваються події, пов'язані з культурним туристичним маршрутом у вашій дестинації?
- відсоток туристичних пропозицій у вашій дестинації, які підкреслюють тему культурного маршруту?
- які переваги має громада від включення дестинації у культурний маршрут?
- чи бере участь місцева спільнота у акціях, організованих в рамках культурного маршруту?
- який вплив культурного маршруту на туристичні пропозиції у дестинації? [19, с.21–24]

Європейська система показників туризму представляє певний інтерес для науки і практики, хоча, вважаємо, вона не є досконалою за такими ознаками:

- перевантажена показниками, багато з яких є малозначущими;
- деякі показники дублюють один одне;
- не визначено ступінь впливу (вага) показників;
- відсутня методика визначення узагальнюючих індексів по розділах та інтегрального індексу для здійснення порівнянь стану туристичної сфери у дестинаціях.

Висновки і перспективи подальших розробок. На підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. В Європейському Союзі напрацьовано значний позитивний досвід впровадження сталого туризму. Сформований в ЄС механізм регулювання туризму ґрунтується на моделі управління, заснованій на співробітництві державних і недержавних інституцій, але

виходить за межі моделі «державно-приватного партнерства», оскільки передбачає широку участь заінтересованих громадських організацій – профспілкових, культурних, екологічних, спортивних тощо. Таким чином, ця модель регулювання впритул підійшла до моделі соціального партнерства, хоча це визначення в наведених офіційних документах ЄС не використовується.

2. Досвід ЄС щодо впровадження сталого туризму є джерелом передових підходів і практик, може і повинен ефективно використовуватися в українській практиці з урахуванням її реалій. Впроваджувана Європейська система показників туризму представляє певний інтерес, але є далекою від досконалості та не може бути впроваджена в Україні без ретельного доопрацювання.

3. Враховуючи, що загальновизнане визначення поняття «сталий розвиток туризму» поки відсутнє, пропонуємо таке формулювання: «сталий розвиток туризму – це орієнтований на довгостроковий період такий розвиток туризму, при якому на основі раціонального використання ресурсів відбуваються прогресивні зміни, що спрямовані не тільки на кількісне зростання, але й на якісний розвиток з урахуванням інтересів сьогodнішніх і майбутніх поколінь».

4. Сталый розвиток туризму має три складові та цілі, змістовне наповнення яких полягає у наступному:

- соціальна складова: досягнення суспільно значимої результативності туристичної діяльності: задоволення потреб у рекреації і оздоровленні, забезпечення доступності туризму і рекреації для широких верств населення, надання робочих місць і гідних умов праці, покращення якості життя, розвиток людського потенціалу;
- економічна складова: забезпечення ефективності господарської діяльності у сфері туризму на основі інноваційного розвитку і раціонального використання ресурсів (природних, матеріальних, людських, фінансових, інформаційних);
- природоохоронна (екологічна) складова: збереження природи шляхом раціонального використання природних ресурсів, запобігання забрудненню навколишнього середовища, підтримка здатності екосистем до саморегулювання і самовідновлення.

Впровадження концепції сталого туризму дає можливість досягти балансу в реалізації соціальних, економічних і природоохоронних цілей в інтересах суспільства, туристів, підприємців, місцевого населення.

5. В умовах відсутності в Україні центрального органу з управління туризмом, вважаємо за доцільне активізувати як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях зусилля заінтересованих організацій – підприємницьких, наукових, профспілкових, природозахисних, культурно-просвітницьких тощо – в напрямку створення Координаційної Ради з розвитку туризму з метою розробки і впровадження стратегії конкурентоспроможного сталого доступного туризму, головним завданням якої має стати збалансування пропорцій туристичних потоків згідно з рекомендацією Всесвітньої туристичної організації: один в'їзний турист на одного виїзного і на чотири внутрішніх туриста. Вважати за пріоритетний напрямок розвиток соціального і самодіяльного туризму.

6. Механізм реалізації концепції сталого розвитку туризму має будуватися на основі соціального партнерства органів державної влади, об'єднань підприємців та інститутів громадянського суспільства на принципах солідарної соціальної відповідальності, при цьому можуть використовуватися різні моделі управління і державного регулювання.

7. Підтримати пропозицію Федерації профспілок України про включення до Генеральної Угоди про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні положення про передбачення у фінансових планах підприємств і організацій коштів на забезпечення оздоровчих, туристичних і спортивних заходів не менше ніж 0,3% від фонду оплати праці.

8. Вважаємо за доцільне продовжити дослідження теоретико-методологічних і практичних аспектів концепції сталого соціально відповідального туризму, приділивши особливу увагу розробці системи моніторингу, вимірювання й оцінки.

Література

1. *The European Union explained : Enterprise : A new industrial revolution*. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2014. URL: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/353e8d0a-3b15-4737-99bb-b5f98c211b89/language-en/format-PDF/source-74946622> (access date: 17.06.2018).
2. Ткаченко Т. І. *Сталий розвиток туризму : теорія, методологія, реалії бізнесу* : монографія. К. : Київський національний торговельно-економічний університет, 2009. 463 с.
3. *Вимірювання якості життя в Україні* : аналітична доповідь / За ред. Е. М. Лібанової та ін. К. : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2013. 50 с.
4. Гончаренко Н. І., Скляренко Я. Я. *Теоретико-методологічні основи дослідження туристичної політики Європейського Союзу* // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2017. Вип. 6. С. 161–167.
5. Даниленко Н. Н., Рубцова Н. В. *Обоснование инновационных аспектов методологии оценки эффективности туризма* // Сервис в России и за рубежом : электрон. изд. 2012. № 6. С. 21–27. URL: http://cyberleninka.ru/article/n/obosnovanie_innovatsionnyih_aspektov_metodologii_otsenki_effektivnosti_turizma.pdf (дата обращения: 05.07.2018).
6. Рубцова Н. В. *Методический подход к исследованию социально-экономической эффективности туристской деятельности на региональном уровне*. Сервис в России и за рубежом : электрон. изд. 2014. Т. 8. № 7. С. 54–58. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/metodicheskij-podhod-k-issledovaniyu-sotsialno-ekonomicheskoy-effektivnosti-turistskoy-deyatelnosti-na-regionalnom-urovne.pdf> (дата обращения: 11.07.2018).
7. *Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union*. Part 1. URL: https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/eu_citizenship/consolidated-treaties_en.pdf (access date: 13.07.2018).
8. *Agenda for a sustainable and competitive European tourism : Communication from the Commission of the European Communities* (Brussels, 19.10.2007). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52007DC0621> (access date: 03.08.2018).
9. *Europe, the world's No 1 tourist destination – a new political framework for tourism in Europe* : Communication from the Commission to the European parliament. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52010DC0352> (access date: 14.08.2018).
10. *Overview of EU Tourism Policy*. URL: https://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/policy-overview_en (access date: 17.08.2018).
11. *European Commission : Executive Agency for SMEs : COSME*. URL: <https://ec.europa.eu/easme/en/cosme>. (access date: 22.08.2018).
12. *European Social Fund*. URL: <http://ec.europa.eu/esf/home.jsp> (access date: 22.08.2018).
13. Гайдукевич Л. *Туристская политика в расширенном Европейском Союзе* // Журнал международного права и международных отношений. 2008. № 4. С. 37–43.
14. *The European Union : Cohesion Fund*. URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/cohesion-fund (access date: 29.08.2018).
15. *The European Union : European Regional Development Fund*. URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/erdf (access date: 05.09.2018).
16. *Opinion of the European Economic and Social Committee on Tourism Policy in the Enlarged EU* // Official Journal of European Union. 2016. Vol. 4. Pp. 21–24.
17. *The European Union : European Union Solidarity Fund*. URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/index.cfm/en/funding/solidarity-fund (access date: 05.09.2018).
18. *Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations* : a guidebook. Madrid : World Tourism Organization, 2004. 516 p.
19. *The European Union : The European Tourism Indicator System : ETIS toolkit for sustainable destination management*. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2016. P. 10. URL: http://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/offer/sustainable/indicators/index_en.htm (access date: 06.09.2018).

References

1. *The European Union explained: Enterprise: A new industrial revolution* (2014). Luxembourg: Publications Office of the European Union, available at: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/353e8d0a-3b15-4737-99bb-b5f98c211b89/language-en/format-PDF/source-74946622>.
2. Tkachenko, T. I. (2009). *Sustainable tourism development: theory, methodology, business realities*: monograph [Stalyi rozvytok turyzmu: teoriia, metodolohiia, realii biznesu: monohrafiia], Kyiv, 463 s. [in Ukrainian]

3. *Measuring the life quality in Ukraine: analytical report* (2013). Ed by E. M. Libanova and others [Vymiriuvannia yakosti zhyttia v Ukraini; za red. E. M. Libanovoi ta in.], Instytut demohrafii ta sotsialnikh doslidzhen im. M. V. Ptukhy, Natsionalnoi Akademii Nauk Ukrainy, Kyiv, 50 s. [in Ukrainian]
4. Goncharenko, N. I., Sklyarenko, Ya. Ya. (2017). *Theoretical and methodological foundations of the study of European Union tourism policy* [Teoretyko-metodolohichni osnovy doslidzhenia turystychnoi polityky Yevropeiskoho Soiuzu], Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina, No. 6, s. 161–167 [in Ukrainian]
5. Danilenko, N. N., Rubtsova N. V. (2012). *Justification of innovative aspects of tourism effectiveness assessing methodology* [Obosnovaniye innovatsionnykh aspektov metodologii otsenki effektivnosti turizma], Servis v Rossii i za rubezhom, No. 6, s. 21–27, available at: <http://cyberleninka.ru/article/n/obosnovanie-innovatsionnykh-aspektov-metodologii-otsenki-effektivnosti-turizma.pdf> [in Russian]
6. Rubtsova, N. V. (2014). *Methodical approach to the study of the socio-economic efficiency of tourist activities at the regional level* [Metodicheskiy podkhod k issledovaniyu sotsialno-ekonomicheskoy effektivnosti turistskoy deyatel'nosti na regional'nom urovne], Servis v Rossii i za rubezhom, Vol. 8, No. 7, s. 54–58, available at: <http://cyberleninka.ru/article/n/metodicheskiy-podhod-k-issledovaniyu-sotsialno-ekonomicheskoy-effektivnosti-turistskoy-deyatelnosti-na-regional'nom-urovne.pdf> [in Russian]
7. *Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union*. Part 1, available at: https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/eu_citizenship/consolidated-treaties_en.pdf.
8. *Agenda for a sustainable and competitive European tourism: Communication from the Commission of the European Communities* (Brussels, 19.10.2007), available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52007DC0621>.
9. *Europe, the world's No 1 tourist destination – a new political framework for tourism in Europe: Communication from the Commission to the European Parliament*, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52010DC0352>.
10. *Overview of EU Tourism Policy*, available at: https://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/policy-overview_en.
11. *European Commission: Executive Agency for SMEs: COSME*, available at: <https://ec.europa.eu/easme/en/cosme>.
12. *European Social Fund*, available at: <http://ec.europa.eu/esf/home.jsp>.
13. Gaydukevich, L. (2008). *Tourist policy in the enlarged European Union* [Turistskaya politika v rasshirennom Evropeyskom Soyuze], Zhurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnykh otnosheniy, No. 4, s. 37–43 [in Russian]
14. *The European Union: Cohesion Fund*, available at: http://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/cohesion-fund.
15. *The European Union: European Regional Development Fund*, available at: http://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/erdf.
16. *Opinion of the European Economic and Social Committee on Tourism Policy in the Enlarged EU* (2016), Official Journal of European Union, Vol. 4, pp. 21–24.
17. *The European Union: European Union Solidarity Fund*, available at: http://ec.europa.eu/regional_policy/index.cfm/en/funding/solidarity-fund.
18. *Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations* (2004). World Tourism Organization, Madrid, 516 p.
19. *The European Union: The European Tourism Indicator System: ETIS toolkit for sustainable destination management* (2016). Luxembourg: Publications Office of the European Union, P. 10, available at: http://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/offer/sustainable/indicators/index_en.ht.